

Г Е Р М А Н
ГЕССЕ

СТЕПОВИЙ
ВОВК

Харків
«ФОЛІО»
2025

ВСТУПНЕ СЛОВО ВИДАВЦЯ

Ця книжка містить записки, що лишилися після чоловіка, якого ми прозивали Степовим Вовком, — а втім, він і сам не раз уживав це ім'я. Хтозна, чи слід давати до них вступне слово; принаймні сам я вважаю, що воно потрібне. Я спробую в ньому викласти свої спогади про Степового Вовка. Мої відомості про нього дуже скупі, а про його минуле, про його походження я й зовсім нічого не знаю. А проте його особа справила на мене сильне і, незважаючи ні на що, приємне враження.

То був чоловік десь років п'ятдесяти. Одного дня кілька років тому він зайшов до будинку моєї тітки й сказав, що напитує собі кімнату. Він найняв мансарду нагорі й невеличку спальню біля неї, а через кілька днів з'явився з двома валізами та великою скринею, повною книжок, і пробув у нас дев'ять чи десять місяців. Жив він дуже тихо й замкнуто, і якби наші спальні не були поряд, через що нам доводилось випадково зустрічатися на сходах і в коридорі, ми, певне, ніколи не познайомилися б, бо вдача в нього була не товариська, навпаки: такого запеклого відлюдька мені ще ніколи не доводилось бачити. То був справді степовий вовк, як він часом називав себе: чужа, дика й водночас несмілива, навіть дуже несмілива істота з іншого світу, не схожого на мій. До якої страхітливої самоти призвели нашого поживця його нахили та його доля і як глибоко він усвідомлював ту самоту своєю долею, я, правда, довідався аж із цих записок, що лишилися від нього; але все ж таки я трохи пізнав його вже

й раніше з численних, хоч і побіжних зустрічей та розмов, і образ, який постав переді мною з записок, загалом збігався з тим — звичайно, нечітким і неостаточним, — що його я склав із своїх власних спостережень.

Випадково я був саме вдома, коли Степовий Вовк завітав до нас уперше, щоб домовитися з тіткою про кімнату. Він прийшов в обідню пору. Ми щойно попоїли, на столі ще стояли тарілки, і я аж за півгодини мав іти до контори. Ніколи не забуду того дивного, суперечливого враження, яке він справив на мене під час першої зустрічі. Він подзвонив, відчинив засклені двері, і тітка спитала його в напівтемному передпокої, що йому потрібно. Але Степовий Вовк чуyno підвів угору довгасту, коротко підстрижену голову, прийнявся — ніздрі його нервово здригнулися — і, ще не назвавшись і не відповівши на тітчине запитання, сказав:

— О, тут гарно пахне.

Він усміхнувся, моя добросерда тітка також усміхнулась, але мені таке вітання здалося кумедним, і в моїй душі ворухнулося неприємне почуття до гостя.

— Я прийшов з приводу кімнати, яку ви здаєте, — мовив він.

Аж як ми всі троє рушили сходами нагору, я зміг добре роздивитися на нього. Він був не дуже високий, проте ходив і тримав голову, як високі люди. Він носив модне, зручне зимове пальто і взагалі був одягнений пристойно, але недбало. Обличчя в нього було чисто виголене, а коротко підстрижене волосся подекуди поблискувало сивиною. Хода його спершу зовсім не сподобалась мені: в ній було щось силуване й нерішуче, що аж ніяк не пасувало до його чіткого, нервового профілю, а також до його тону й швидкої мови. Тільки пізніше я довідався, що він хворий і ходити йому важко. З якоюсь чудною усмішкою, що тоді здалася мені неприємною, оглядав він сходи, вікна, стіни та старі високі шафи попід ними. Все це, видно, йому подобалось, але й немовби смішило його. Взагалі враження було таке, наче він прибув до нас із іншого світу,

з якихось заморських країв, і все тут здається йому хоч і гарним, але трохи кумедним. Не можу заперечити, Степовий Вовк був ввічливий, навіть привітний, зразу ж уподобав дім і кімнату, без жодного слова погодився на визначену йому плату за помешкання, сніданки тощо, а все ж таки він немовби випромінював щось чуже і, здавалось мені, недобре чи й просто вороже. Він найняв кімнату, а тоді ще й спальню, уважно й привітно вислухав усе, що йому сказали про опалення, воду, обслуговування й звичаї в домі, з усім погодився, зразу запропонував завдаток — а проте здавалось, що все це його мало обходило, що він сам вважав свою роль смішною і хотів швидше збутися її, що для нього було дивно й незвично наймати кімнату й розмовляти з людьми по-німецькому, коли насправді його хвилювало щось інше. Десь таке було моє перше враження від того знайомства, і воно б лишилося не дуже приємним, якби деякі риси гостя не змінили й не виправили його. Це насамперед обличчя — воно від першої хвилини сподобалось мені, хоч вираз його був надто незвичайний. Дивне якесь обличчя, може, трохи сумне, але виразне, витончене, ясне, з печаттю думки на чолі. А ще моє перше враження злагіднювала та обставина, щодо привітності гостя, хоч наче й ледь силуваної, не домішувалось ані крихти зарозумілості — навпаки, в його поведінці відчувалося щось зворушливе, майже благальне. Пояснення цієї його риси я знайшов аж пізніше, проте вона ще тоді трохи змирила мене з ним.

Не встиг іще гість оглянути обидві кімнати й про все домовитись, як моя обідня перерва скінчилася й мені довелося йти до контори. Я попрощався й залишив його на тітку. Коли я ввечері повернувся, тітка розповіла мені, що він найняв у нас помешкання й цими днями переїде, тільки просив не заявляти про його вселення поліції, бо він, мовляв, хвороблива людина й не витримає би всіх формальностей, вистоювання в поліційних приймальнях тощо. Я ще й досі добре пам'ятаю, як мене вразило його прохання і як я вмовляв тітку не приставати на такі умови. Той страх перед поліцією,

здавалось мені, надто узгоджувався з усім чудним і незвичайним в особі нашого гостя, щоб не викликати до себе підозри. Я почав переконувати тітку, щоб вона нізащо не погоджувалась на дивні забаганки незнайомця, коли не хоче мати неприємностей через зовсім чужу людину. Та виявилось, що тітка вже дала згоду й що він уже встиг полонити й зачарувати її. Бо вона завжди брала на квартиру тільки тих, до кого відчувала якусь чисто людську, дружню, родинну чи, швидше, навіть материнську прихильність, і багато попередніх пожитців уміло користалися з цього. Отож вийшло, що перші тижні я ганив нового пожитця, а тітка кожного разу добродушно боронила його.

Оскільки мені не сподобалося це бажання обминути поліцію, я хотів бодай з'ясувати, що вона знає про чужинця, про його походження й наміри. І виявилось, що тітка вже дещо встигла дізнатися, хоч новий пожитець пішов від нас опівдні, майже зразу після мене. Він сказав їй, що думає пробути в нашому місті кілька місяців, посидіти в бібліотеках і оглянути старовинні пам'ятки. Властиво, мою тітку не дуже влаштовувало те, що чужинець наймав помешкання на такий короткий час, але він, видно, вже здобув її прихильність, незважаючи на свою трохи дивну поведінку. Одне слово, кімната була найнята, і я зі своїми застереженнями спізнився.

— А чому він сказав, що тут так гарно пахне? — спитав я.

— Я знаю чому, — відповіла тітка, що часом бувала надивовижу здогадлива. — У нас тут пахне чистотою, ладом, мирним порядним життям, і йому це сподобалося. По ньому видно, що він уже відвик від такого життя й тужить за ним.

«Ну що ж, про мене», — подумав я і сказав:

— Але якщо він відвик від чистоти й ладу, то де в нього знов візьметься така звичка? Що ви робитимете, якщо він буде неохайний і все бруднитиме або приходитиме щовечора додому п'яний?

— Побачимо, — засміялась тітка, і я замовк — хай буде, що буде.

І справді, мої побоювання виявилися даремними. Хоч життя чужинця було не таке, до якого ми звикли, він нам не завдавав ніякої мороки чи шкоди, ми й досі згадуємо про нього з приємністю. Але душу обом нам, і тітці, й мені, той чоловік дуже скаламутив, і, щиро сказати, вона в мене ще й тепер не встоялася після спілкування з ним. Степовий Вовк часом сниться мені вночі, і я відчуваю, що мене бентежить і непокоїть уже саме те, що на світі існує така людина, як він, хоч я його просто полюбив.

Через два дні візник привіз речі пожилця. Дуже гарна шкіряна валіза справила на мене добре враження, а чималий плаский саквояж начебто свідчив про колишні далекі мандри, в кожному разі, він був обліплений побляклими етикетками готелів і транспортних агентств різних країн, серед них і заморських.

Потім з'явився і сам дивний пожилиць — звався він Гарі Галер, — і я почав потроху знайомитися з ним. Спершу я зі свого боку не робив ніяких кроків для знайомства. Хоч я зацікавився Галером, відколи побачив його, але перші тижні не намагався зустрічатися чи вести розмову з ним. Зате, мушу визнати, я з самого початку приглядався до нього, а часом, коли його не було вдома, заходив до його кімнати і взагалі з цікавості трохи шпигував за ним.

Про його зовнішність я вже дещо сказав. З першого ж погляду він, безперечно, справляв враження небуденної, рідкісної, щедро обдарованої людини. Обличчя його світилося інтелектом, а напрочуд тонка, жвава міміка свідчила про цікаве, інтенсивне, надзвичайно емоційне духовне життя. Коли хтось починав з ним розмову і він — хоч це бувало не завжди — переступав межі узвичаєного й казав щось своє, індивідуальне, що походило з його власного, дивного світу, співрозмовник зразу визнавав його перевагу. Думка його сягала глибше, ніж в інших людей, і в духовній царині він виказував майже холодну об'єктивність, впевнену розважливість і обізнаність, що властива тільки справжнім інтелектуалам, яким

не закинеш марнославства і які ніколи не прагнуть когось вражати, не прагнуть переконувати інших чи доводити справедливість своїх слів.

Пригадую один приклад такої його розважливості і об'єктивності, хоч Галер тоді навіть не висловив своєї думки — я її тільки прочитав у його очах. То були останні дні його перебування в нас. У місті з'явилися оголошення, що в актовій залі університету прочитає лекцію відомий історик культури й філософ, людина з європейським ім'ям, і мені пощастило намовити Степового Вовка піти на ту лекцію, хоч спершу він не мав такого бажання. Ми разом зайшли до зали й сіли поруч. Коли філософ став за кафедру й почав лекцію, багатьох слухачів, що чекали від нього мало не пророцтва, розчарували його пишні, порожні фрази. Він почав з того, що спробував підлеститись до слухачів, подякував за те, що вони прийшли на його лекцію. Почувши це, Степовий Вовк глянув на мене, і в його погляді я прочитав оцінку і самого лектора, і його слів. О, що то був за погляд! Ніколи не забуду його. Про те, що він означав, можна було б написати цілу книжку. І не тому, що своєю нищівною, хоч і лагідною іронією він розвінчував славнозвісного філософа, — це важило найменше. Той погляд був швидше сумний, ніж іронічний, невимовно, безнадійно сумний; у ньому світився тихий відчай, що став уже до певної міри звичкою, формою буття. Породжена тим відчаєм прозорливість не тільки давала йому змогу побачити наскрізь марнославного лектора, оцінити ситуацію в залі, сподівання й настрій публіки і трохи претензійну тему лекції — ні, сповнений гіркої іронії погляд Степового Вовка охоплював усю нашу добу з її кар'єризмом, дріб'язковою метушнею, марнославством, з показним блиском і самозакоханою поверховістю її духовного життя; ох, на жаль, його погляд сягав ще глибше, бачив не тільки вади й безвихідь нашої доби, нашого духовного життя, нашої культури. Він проник у саме серце людськості, за ту єдину мить промовисто висловив глибокий сумнів мислителя, може, навіть всезнавця, в гідності, в сенсі людського існуван-

ня взагалі. Той погляд казав: «Дивись, які ми блазні! Дивись, що таке людина!» — і вся слава, вся мудрість, усі здобутки духу, всі пориви до високого, до великого й вічного в людській душі втратили свій ореол, стали просто блазнюванням!

Я забіг далеко наперед і, власне, всупереч своїм планам і намірам, сказав уже найістотніше про Галера, хоч спершу хотів розкрити його образ поступово, розповідаючи, як ми поволі познайомилися ближче.

Та коли вже в мене так вийшло, то зайве ще й далі говорити про загадкову «химерність» Галера й докладно змальовувати, як я помалу відчув і пізнав причину й значення тієї химерності, тієї незвичайної, страхітливої самоти. Це й на краще, бо я хотів би відсунути якомога далі на задній план свою власну особу. Я не збираюся сповідатись, чи писати повість, чи вдаватися в психологію, хочу тільки додати деякі подробиці до портрета Степового Вовка, незвичайної людини, автора цих записок, як той, хто знав його особисто.

Зразу ж, коли він переступив тітчин поріг, витягнув голову, наче птах, і похвалив запахи в нашому будинку, я помітив щось незвичайне в цьому чоловікові, і моєю першою наївною реакцією на ту незвичайність була антипатія. Я відчув (і моя тітка, яка зовсім не була інтелектуалкою, відчула те саме), що він хворий, має якусь психічну недугу чи ваду, і мій здоровий інстинкт змусив мене остерігатися його. З часом обережність моя пригасла, поступившись місцем симпатії, що виникла з великого співчуття до його глибоких, постійних страждань, до його самоти і внутрішнього згасання, яке відбувалося в мене на очах. Я тоді все більше усвідомлював, що хвороба цього страдника походить не від якихось вад його натури, а навпаки — від великого багатства сил і здібностей, що не склалися в гармонію. Я переконався, що Галер — геній у царині страждання, що він, у душі великих висловлювань Ніцше, виховав у собі геніальну, безмежну, страхітливу здатність страждати. А ще я переконався, що підстава його песимізму — не зневага до світу, а зневага до

себе, бо хоч як немилосердно, хоч як нищівно Галер міг нападати на якісь установи чи на якихось людей, він ніколи не вигороджував себе, завжди спрямовував свої стріли насамперед проти себе, ненавидів і заперечував насамперед себе...

Тут я мушу навести одне своє психологічне спостереження. Хоч я дуже мало знаю про життя Степового Вовка, все ж таки маю всі підстави вважати, що прихильні до нього, але суворі й дуже побожні батьки і вчителі виховували його на засадах «ламання волі». Але стерти індивідуальність і зламати волю цього учня не вдалося, надто він був сильний і твердий, надто гордий і розумний. Замість знищити індивідуальність хлопця, їм тільки пощастило навчити його ненавидіти самого себе. Якраз проти себе самого, проти цього невинного, шляхетного об'єкта він спрямував усю геніальність своєї уяви, всю силу інтелекту. І тут, незважаючи ні на що, він був справжнім християнином, справжнім мучеником, бо всю гостру прискіпливість, усю в'їдливість, усю ненависть, на яку тільки був здатен, виливав насамперед і переважно на себе. Що ж стосується інших, тих, що його оточували, то він завжди робив героїчні, відчайдушні спроби полюбити їх, бути до них справедливим, не робити їм кривди, бо заповідь «полюби ближнього свого» так само глибоко вкоренилася в його душі, як і ненависть до самого себе, а тому все його життя було прикладом того, що без любові до себе неможлива й любов до ближнього, що ненависть до себе — те саме, що й кричущий егоїзм, вона врешті призводить до такої самої страхітливої ізоляції і до такого самого відчаю.

Але час мені вже облишити свої міркування й перейти до фактів. Отже, я найперше — трохи завдяки своєму шпигуванню, а трохи з тігчиних зауважень — дізнався дещо про побут Галера. Дуже швидко стало видно, що він не має ніякої практичної, конкретної роботи, а весь свій час віддає роздумам і книжкам. Він щодня довго лежав у ліжку, часто вставав аж перед самим обідом і в халаті ходив зі спальні до кімнати й назад. Та кімната, велика, зручна мансарда з двома вікнами,

вже через кілька днів після його вселення набула зовсім іншого вигляду, аніж мала за інших пожильців. У ній з'явилось багато речей, і з часом їх ставало дедалі більше. На стінах були порозвішувані картини, попришпилювані малюнки, деякі вирізані з журналів, і Галер їх часто міняв. Там були південні краєвиди, знімки якогось німецького провінційного містечка, мабуть, Галерової батьківщини, а поміж ними — барвисті, яскраві акварелі (згодом ми дізналися, що він сам їх і малював) і фотографія вродливої молодої жінки чи, може, дівчини. Якийсь час на стіні висіло зображення сіамського Будди, потім його змінила репродукція «Ночі» Мікеланджело, а ще пізніше — портрет Махатми Ганді. Книжки не тільки заповнювали велику полицю, а й лежали всюди — на столі, на гарному старовинному секретері, на канапі, на стільцях, на підлозі. Вони були з закладками, що весь час міняли своє місце. Книжок чимдалі більшало, бо Галер не лише приносив їх цілими паками з бібліотек, а й дуже часто отримував поштою. Складалося враження, що в цій кімнаті живе вчений, тим паче що в ній вічно хмарою стояв цигарковий дим і всюди видніли недокурки й попіл. Проте книжки здебільшого були не наукові, а художні — твори письменників усіх часів і народів. Якийсь тиждень на канапі, де він, бувало, пролежував цілі дні, я бачив усі шість грубих томів одного твору кінця вісімнадцятого сторіччя під назвою «Софіїна подорож з Мемеля до Саксонії». Повні збірки творів Гете й Жан-Поля були добре зачитані, так само як і Новаліс, Лессінг, Якобі й Ліхтенберг. Кілька томів Достоєвського були повні списаних карток. На великому столі між книжками й паперами часто красувався букет квіток, там же серед попільничок лежала коробка з акварельними фарбами, завжди вкрита порохом, і — це теж треба сказати — стояли пляшки з різними напоями. Обплетена соломою пляшка була майже завжди повна італійського червоного вина, купованого в сусідній крамничці, інколи я там бачив також пляшку бургундського чи малаги. Бутель вишневої наливки Галер за недовгий час випив

мало не весь, потім поставив його в куток кімнати, де він і припав порохом, більше не торканий. Не буду виправдовувати свого шпигування і відверто признаюся, що ці ознаки хоч наче й сповненого духовних запитів, але все-таки досить безладного, розгнузданого життя перші дні викликали в мене недовіру й відразу. Я не тільки людина з міщанськими звичками, не тільки люблю впорядковане життя, а й не п'ю та не курю, і ті пляшки не подобались мені ще дужче, ніж мальовничий нелад у Галеровій кімнаті.

Не лише сон і праця чужинця залежали від примхи й настрою — їв і пив він також без ладу. Не раз він узагалі не виходив з дому і, крім чашки кави на сніданок, цілий день нічого в рот не брав; інколи тітка знаходила в кімнаті лушпиння від банана — то була вся його їжа, але бували й такі дні, коли він харчувався в ресторанах: то в дорогих і вишуканих, то в звичайних пивничках на передмісті. Здоров'я в нього, видно, було погане. Крім того, що він мав хворі ноги й насилу підіймався сходами нагору, його, мабуть, мучили ще й інші недуги. Якось він проговорився, що вже багато років хворіє на шлунок і на безсоння. Я його хвороби пояснював насамперед тим, що він пив. Згодом, коли я проводив його до якогось ресторану, то не раз був свідком, як він швидко, ніби граючись, випивав вино, але ні я, ні хтось інший не бачив його справді п'яним.

Ніколи не забуду нашого першого знайомства. Доти ми знали одне одного лише так, як знають сусіди, що винаймають поряд кімнати. Аж ось одного вечора, повертаючись додому з контори, я, на свій подив, побачив, що пан Галер сидить на помістку між другим і третім поверхом. Він сидів на верхній сходинці й відсунувся вбік, щоб пропустити мене.

— Вам недобре? — спитав я. — То я проведу вас нагору.

Галер підвів на мене очі, і я помітив, що ніби збудив його зі сну. Поволі на обличчі в нього проступила усмішка, та гарна, жаліслива усмішка, від якої в мене так часто ставало тяжко на серці, і він запросив мене сісти біля нього. Я подякував і сказав, що не звик сидіти на сходах перед чужими дверима.

ЗМІСТ

Степовий вовк. Переклад Є. Поповича	
Вступне слово видавця	3
Записки Гарі Галера	21
Трактат про степового вовка	36
Післямова автора	198
Про степового вовка. Переклад І. Мегели	200
Примітки. Іван Мегела	208